МОДЕРНИЗАЦИЯНИНГ ФАЛСАФИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Ф.Юлдашева

Мақолада модернизациянинг фалсафий жиҳатлари таҳлил этилган. Модернизация объектив жараён сифатида қаралган. Ушбу жараёнга боғлиқ равишда инновацион жамият ва ёшларда инновацион онгни шакллантириш масаласи кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: *модернизация, инновация, инновацион жамият, инновацион онг, қадриятлар трансформацияси*

В статье анализируются философские аспекты модернизации. Модернизация рассматривается как объективный процесс, в связи с которым рассматривается проблема формирования инновационного общества и инновационного сознания у молодежи.

Ключевые слова: *модернизация, модернизм, глобализация, инновация, инновационное общество, инновационное сознание, трансформация ценностей.*

The article discusses the philosophical aspects of modernization. Modernization is treated as an objective process, with which the problem of formation of new society and new consciousness of modern youth.

Key words*: modernization, modernism, globalization, innovation, new society, new consciousness, transformation of valuables.*

Маълумки, Ўзбекистон жаҳон ижтимоий интеграция жараёнининг фаол субъектига айланиб бормоқда. Бугунги интеграция ва модернизация шароитида турли инновацияларнинг кириб келиши амалга ошаётган ислоҳотларнинг моҳиятини ҳам белгилаб бермоқда. Бу жараёнлар инновацион жамиятнинг шаклланиб боришини белгилайди. Шу нуқтаи назардан медернизация жараёнини фалсафий таҳлил этиш муҳим аҳамиятга эга. Модернизация (фр. moderne - янги, замонавий) «янгилаш», «замонавийлаштириш» маъноларини англатади. Модернизм эса шу билан боғлиқ ғоялар мажмуасини ва унинг ғояларини тарғиб этувчи тарафдорларни англатади. Модернизация - иқтисодиёт, илм-фан ва технологик тароаққиёт натижасида жамият ижтимоий ҳаёти барча соҳаларининг тубдан янгиланиб бориши билан боғлиқ бўлган объектив жараёндир.

Модернизациянинг келиб чиқиши ҳақидаги қарашларга эътибор берсак, уларда, асосан, модернизация Янги даврда Ғарбий Европада XVII асрда фан ва техниканинг тараққиёти натижасида аввал ўзаро алоқадор бўлмаган элементларнинг янги тизимга бирлашуви сифатида юз бергани, кейинроқ у бошқа регионларга ҳам тарқалгани ва модернизациялашаётган жамият, энг аввало, ақлга, билимга ва янги технологияга таяниши эътироф этилади. Кўп ҳолларда модернизация либерализм ғоялари билан боғланади. Жумладан, А.А.Ивиннинг ушбу масала бўйича фикри қуйидагича: «Албатта, модернизация барча жамиятлар ва барча даврларни қамраб олувчи тарихий қонун эмас. У аграр-саноат жамиятдан индустриал жамиятга ўтишни характерлайди ва сўнгги бир неча асрларнинг тенденциясини ифода этади. Бу тенденция XX асрда сезиларли даражада кучайди, аммо ноқулай ҳолатларнинг келиб чиқиши асосида у келажакда пасайиши мумкин (табиий ресурсларнинг тугаши, аҳоли сонининг ўта кўпайиши, глобал иқтисодий муаммоларнинг кескинлашуви ва ҳ.к.)» [1.99].

Модернизацияга бағишланган назариялар турлича бўлиб, улар асосан XX асрнинг охирларига келиб кенг ёйила бошлади. Уларда икки хил: анъанавий ва замонавий жамиятлар кўрсатилиб ўтилади. «Модернизация» тушунчасининг энг умумий маъноси анъанавий жамиятдан замонавий жамиятга ўтиш жараёни сифатида талқин этилади [2.112].

Айрим америкалик назариётчилар модернизацияни америкача турмуш тарзининг тарқалиши сифатида тушунадилар. Бу соҳада АҚШ нинг бошқа барча мамлакатлардан ҳар томонлама устунлигини асослаб бермоқчи бўлган сиёсатчилардан бири Збигнев Бжезинский ҳисобланади. У Америка маданиятини мақтаб, унга барча эргашаётганлигини алоҳида таъкидлашга интилади: «Бошқалар ўзларининг эстетик қадриятлари ҳақида қандай ўйласалар ҳам, америкача оммавий маданиятнинг жозибаси, айниқса, бутун дунё ёшларини ўзига магнитдек тортувчи нур таратади. ... Америка телевидение дастурлари ва фильмлари дунё бозорининг тўртдан уч қисмини эгаллаган. Америка оммавий мусиқаси ҳам бош ўринни эгаллаган, бутун дунёда америкаликларнинг қизиқишларига, овқатланиш одатларига ва ҳатто кийиниш-

Ф.Юлдашева *– АДУ фалсафа кафедраси мудири, фалсафа фанлари номзоди, доцент*

ларига тақлид қилишади. Internet тили – инглизча, комьпютердаги «суҳбатларнинг» асосий қисми ҳам Америкадан бўлиб, глобал суҳбатларнинг мазмунига таъсир кўрсатмоқда. Ва ниҳоят, замонавий билим олмоқчи бўлганлар учун Америка Маккага айланди; тахминан ярим миллион чет эл талабалари Қўшма Штатларга оқиб келмоқдалар, улардан энг қобилиятлиларининг кўпчилиги уйга қайтмайдилар. Америка университетларининг битирувчиларини деярли барча минтақалардаги ҳар бир ҳукуматда топиш мумкин» [3.38].

Бизнингча, бундай фикрлар модернизациянинг ҳақиқий моҳиятини ифода этмайди. Модернизацияни жамиятнинг тобора замонавийлашиб бориши сифатида тушунадиган бўлсак, унда айтиш зарурки, модернизация жараёни жамият тарихининг барча босқичларида узлуксиз ва эволюцион тарзда амалга ошиб келган.

Модернизация иқтисодиёт, илм-фан ва технологик тараққиёт натижасида жамият ижтимоий ҳаёти барча соҳаларининг янгиланиб бориши билан боғлиқ бўлган объектив жараёндир. Модернизация уч хил шаклда: тўла модернизация (Ғарбнинг тараққий этган мамлакатлари, Япония), Ғарб модернизациясининг инъикоси (Туркия) ва тўла бўлмаган (собиқ СССР) модернизация сифатида амалга ошиши мумкин. Ушбу шакллар икки хил йўл билан: ўзининг анъанавий иқтисодий ва маданий-диний қадриятларини замонавий қадриятлар билан уйғунлаштирган ҳолда (Жанубий Корея, БАА, Саудия Арабистони) ва деярли замонавий асосда юзага чиқиши мумкин. Баъзан модернизация жараёнлари ўзига хос тарзда боради. Масалан, Туркияда, бир томондан, анъаналарнинг устунлиги, миллий-ахлоқий қадриятларнинг бошқаларига нисбатан аҳамиятлилиги ва диний маданият кучли сақланиб қолгани ҳолда, иккинчи томондан, турмуш тарзи ва кундалик ҳаётда Ғарб турмуш тарзига хос маданиятнинг кенг тарқалганлиги ва унга эргашиш яққол кўзга ташланади.

Модернизация – ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида субъектлар томонидан амалга оширилаётган ва бошқарилаётган ислоҳотлар, илғор янгиликларни жорий этиш жараёни. Модернизация жараёнлари жамият тарихининг барча босқичларида ҳам амалга ошиб келган. Модернизация – тараққиётнинг шарти. Ўзбекистонда иқтисодий, сиёсий, таълим, маданий-маънавий ва бошқа соҳаларда амалга оширилаётган модернизация жараёнлари жамиятнинг тобора инновацион характерга эга бўлиб бораётганлигини англатади. Ҳар қандай модернизация жараёни инновацион жамиятнинг шаклланишига олиб келади, чунки модернизациянинг асоси инновациядир.

Инновацион жамият ўзининг ижтимоий ҳаётида барча соҳалардаги илғор янгиликларни жорий этаётган, улар асосида ислоҳотларни амалга ошириб бораётган, ўзгаришларга очиқ бўлган жамиятдир.

Инновацион жамиятда рўй бераётган демократик ўзгаришларни жамият аъзолари, айниқса, ёшлар онгида тўғри акс этиши ва англаниши, шахс омилининг замонавий талаблар асосида фаоллашуви, унинг онгида креативлик (ижодий ёндашув) ва инновацион ёндашувни шакллантиришни тақозо этади. Демак. модернизация жараёни инновацион жамиятни юзага келтирган ҳолда унга мос равишда инновацион онг шаклланишини ҳам талаб этади. Сўнгги вақтларда фалсафий адабиётларда «эркинлаштириш», «инновацион жамият», «инновацион онг», «креативлик» тушунчаларининг кўп қўлланилаётганлиги қайд этилган муаммоларнинг долзарблигини англатади.

Инновацион жамият ёшлардан ижтимоий тараққиёт эҳтиёжлари ва замон руҳига ҳозиржавоб бўлиш, креативлик, фаолиятини замон талабларига мослаштира олиш ҳамда жамият тараққиёти истиқболларини олдиндан англаб етиш, бир сўз билан айтганда, инновацион интенцияга (йўналганлик) эга бўлишни талаб этади. Инновацион онг инновацион қадриятларга, кўникмаларга, замонавий дунёқарашни акс эттирувчи билимлар тизими ва ориентацияга эга бўлган онгдир. Бундай онгнинг вазифаси тез суръатлар билан кириб келаётган янгиликларни тўғри акс эттириш билан бирга уларни англаб етиш ва яқин келажакнинг хусусиятларини аввалдан кўра билиш ҳамда ўз фаолиятида креативликни шакллантиришдан иборат.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да акс этган маънавий баркамол шахсни тарбиялаш ғоялари ҳамда фуқаролик жамиятини шакллантириш тамойиллари айтилган фикрларни инкор этмайди. Демак, инновацион онг бугунги жамият тараққиётининг асоси бўлгани ҳолда ёшларнинг янги демократик қадриятларни англаб етиши, бозор иқтисодиёти шароитида рақобатбардошлик, соғлом консерватизм ва англанган прагматизм руҳида шаклланишида муҳим роль ўйнайди.

Инновацион онг ёшларни ўз фаолиятида тезроқ бирор бир натижага эга бўлиш, ўзини турли соҳаларда синаб кўриш ва ўз потенциалини реализация қила олишига имкон яратади ва нафақат маънавий баркамол, балки замон руҳига жавоб

бера оладиган шахс сифатида шаклланишига таъсир кўрсатади. Ёшларда инновацион онгнинг шаклланиши жараёнида уларнинг янгиликка интилувчанлиги, фаолиятида зудлик билан натижага эга бўлиш («ҳозир ва шу ерда») ва янгиликларни қўллашга интилишлари, нисбатан бесабрлиги, прагматизмга мойиллиги, уларнинг онгида индивидуализмнинг кучлилиги, янги ахборот технологиялари, Интернет билан ўта қизиқишлари каби масалаларни фалсафий таҳлил этиш назарийгина эмас, амалий аҳамият ҳам касб этади. Демак, ёшларда инновацион онгнинг шаклланиши янгича ёндашув, креативлик, изланиш, янгиликка интилиш, альтернатив ёндашув каби хусусиятларнинг улар учун илғор қадриятларга айланишига ёрдам беради.

Асрлар давомида жамиятнинг ижтимоий онгини белгилаган, маълум ориентациялар ҳосил қилган, маънавий ва ахлоқий соҳанинг асосини ташкил этувчи қадриятларнинг бугунги трансформацияси жамиятда амалга ошаётган модернизация жараёнлари ҳамда инновацион онгнинг шаклланиб боришига бевосита алоқадор. Демак, шунчаки инновацион онггина эмас, айнан миллий руҳга эга бўлган инновацион онгнинг шаклланишини фалсафий таҳлил этиш муҳим ҳисобланади. Чунки бу масала Ўзбекистонда маънавий устуворлик, миллий тарихимизга ва қадриятларга асосланган ҳолда жамиятда модернизацияни амалга ошириш тамойилларига ҳам мос келади.

Модернизация жараёнларининг оқибатида ижтимоий соҳаларнинг тубдан ўзгариши ва жамиятнинг янги сифатга эга бўлиши кузатилади. Иқтисодий-сиёсий, маданий-маънавий макондаги сифат ўзгаришлари модернизациянинг асосий жиҳатларини ташкил этиб, дунёқарашнинг, жамият ва борлиққа бўлган муносабатнинг ҳам бутунлай янги моҳият касб этишига олиб келиши табиий. Шу сабабли ҳам модернизация жараёнини бошдан кечираётган мамлакатлар унинг оқибатида юз бериши мумкин бўлган иқтисодий-сиёсий ҳаётнинг тубдан ўзгаришига, миллий руҳга эга бўлган маънавий-ахлоқий қадриятлар тизимининг трансформацияга учраш ҳодисасига тайёр бўлиши кераклиги модернизациянинг ўз объектлари олдига қўядиган талабидир. Чунки модернизация натижасида ижтимоий ҳаёт соҳаларида юз берган сифат ўзгаришларининг натижалари ва оқибатлари доим ҳам фақат прогрессив моҳиятга эга бўлавермаслиги мумкин. Ҳар қандай модернизация тизими доирасида унинг динамик ва статик жиҳатларини кўрсатиб ўтиш мумкин. Бу ерда динамикани жамият ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларига кириб келаётган янгиликлар – новация ташкил этади. Новация бир вақтнинг ўзида глобаллашув жараёнининг асоси ҳисобланган модернизациянинг ҳаракатлантирувчи кучи ҳам ҳисобланади. Демак, ҳар қандай модернизация ижтимоий-сиёсий ҳаётга янгиликларнинг кириб келиши ёки жорий этилиши билан боғлиқ бўлади. Модернизациянинг статик жиҳатлари эса жамият тарихида асрдан асрга ўтиб келаётган традициялар (анъаналар) билан боғлиқ.

Модернизация доирасида новация ва традиция диалектик боғланган бўлиб, новациянинг кириб келишига традиция акс таъсир кўрсатади. Бундай акс таъсирнинг белгиларидан бири миллийликдир. Модернизация тизимида мавжуд бўлган бундай қарама-қаршиликнинг диалектикасини фалсафий жиҳатдан таҳлил этиш муҳим аҳамиятга эга. Модернизациянинг оқибатларидан бири – барча давлатлар ва миллатлар ижтимоий-маданий ҳаётининг бирхиллашувлик хусусиятларини касб этиб боришидир. Бу ҳолат ўзининг зиддиятлилиги билан характерланади. Чунки бундай бирхиллашув, бир томондан, барча миллатлар учун тараққиётнинг бир хил қолипларини тақозо этса, иккинчи томондан, айнан ана шу жараёнлар таъсирида миллий ўзликни англаш, анъанавийликка қизиқиш, қадриятларнинг миллий ўзакларига қайтиш ва турли қадриятли ориентацияларни излаб топишга интилиш кучайиб боришига олиб келади. Глобаллашув ва модернизация билан боғлиқ бўлган ушбу жараёнларда ҳозирги даврнинг турли қарама-қаршиликлари ва зиддиятлари намоён бўлмоқда: «... соддалашув ва бирхиллашув эволюция нуқтаи назаридан прогресс эмас, регресс ҳисобланади. Бирхиллашувга қаршилик кўрсатаётганлар ва унинг асосида эрта кириб келган «очиқ жамият» шиорини инкор этаётганлар, аслида, шу билан бирга планетамизда плюрализм ва турли-туманликнинг юқори онтологик тамойилларини қўллаб-қувватлайдилар» [4.86].

Модернизациянинг характери ва ижтимоий йўналиши жамиятнинг маънавий қадриятлар тизими, субъектив омилнинг ахлоқий ва дунёқараш позицияси, ижтимоий фаоллиги каби бир қатор омиллар билан боғлиқ. Ўзининг моҳиятига ва амалга ошиши йўлларига қараб модернизация гуманистик ёки аксинча бўлиши мумкин. Гуманизмга асосланган модернизация жамият ва инсон ҳаётининг тобора тараққий этишига ва такомиллашувига хизмат қилади.

Ҳар қандай миллат маданиятининг ва анъанавий қадриятларининг асосида шундай ижодий кучлар мавжудки, у модернизация даврида мил-

лий ва цивилизация хусусиятларига, анъаналарга, маданиятга ва ўзига хос турмуш тарзига эҳтиёткорлик билан ёндашишга, соғлом консерватизм асосида прогрессив ва демократик қадриятларни сақлаб қолишга интилади ва бунинг учун жавобгардир. Бу субъектларнинг модернизация соҳасида амалга оширувчи биринчи йўли. Иккинчи йўли эса бошқа маданиятларга хос бўлган прогрессив хусусиятларнинг анъанавий маданиятга таъсир қилиб, уни ўзгартирувчи усулларнинг энг демократик шаклларини излаб топиш ва уларни жорий этишдан иборат.

Жамиятда модернизацияни амалга оширишда амал қилиниши зарур бўлган тамойиллардан бири – қабул қилинаётган янгиликларнинг, у қайси соҳада бўлмасин, маҳаллий маданият ва турмуш тарзининг моҳиятига зид келмаслигини таъминлашдан иборат. Бу соҳада юзага чиққан айрим фарқлар ёки келишмовчиликлар зиддиятли бўлмаслиги лозим. Айниқса, бу нарсани этник жиҳатлар, миллий қадриятлар, миллий эътиқод билан боғлиқ масалаларда тўғри ҳал этиш муҳим. Маҳаллий ижтимоий ҳаёт ва модернизациянинг моҳияти бир-бирига зид бўлган вазиятларда у жамиятни таназзул ҳолатига олиб келиши муқаррар. Сўнгги вақтларда Украинада содир бўлаётган воқеалар бунга ёрқин мисолдир.

Модернизация баъзан ихтиёрий, баъзан босим асосида сунъий амалга ошиши мумкин. Сунъий таъсирнинг оқибатлари жамият ижтимоий ҳаётининг барқарорлигига хавф солади. Бундай йўл кўп ҳолларда жамиятда конфликтли вазиятларнинг келиб чиқишига сабаб бўлади. Масалан, миллий онгга ва миллий қадриятларга сунъий йўл билан ташқаридан таъсир қилинганда, унинг ҳимоявий функцияси асосий ўринга чиқиши ва трансформацияси негатив хусусият касб этиши оқибатида миллий онг шовинизм томонга, анъанавий қадриятларни ифода этувчи қадриятли онг фундаментализм ёки экстремизм томонига оғиб кетиши ҳам мумкин. Шу сабабли мамлакат ва миллат учун жавобгар бўлган субъектларнинг бундай ҳолларда бутун ижтимоий маъсулиятни ўз зиммасига олган ҳолда, модернизациянинг гуманистик ва мамлакатнинг келажаги учун камроқ зарар келтирувчи, «оғриқсиз» йўлларини танлаб олиши муҳимдир. Бу масалада Президентимиз И.Каримовнинг айтган фикрлари методологик кўрсатмадир: «... ривожланган давлатларнинг тажриба ва тараққиёт мезонларидан кўр-кўрона нусха кўчирмаган ҳолда, уларга хос юксак ҳаёт даражаси ва сифатига эришиш, мамлакатимизда миллати, тили ва динидан қатъи назар, ҳар бир инсоннинг барча ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатланадиган, фаровон турмуш тарзи таъминланадиган демократик ривожланиш йўлини изчил давом эттириш демакдир. Шу билан бирга, биз халқимизнинг асрий олижаноб анъаналарига, муқаддас динимизнинг инсонпарварлик моҳиятига, миллий қадриятларимизга доимо содиқ қолишимиз демакдир» [5.331-332].

Глобаллашув жараёнида ташаббусни фақат модернизм тарафдорларининг қўлида қолишига йўл қўймаслик, давлатимизнинг манфаатлари ва эҳтиёжларига мос келувчи прогрессив янгиликларни ўзлаштиришга имкон яратиш модернизмнинг келиб чиқиши мумкин бўлган салбий оқибатларидан ҳимояланишнинг усулларидан биридир. Модернизация шароитида имкони борича бирхиллашув оқибатларини юмшатишга интилган ҳолда унинг миллий қадриятлар асосида миллий янгиланиш ва ижодга асосланган диалогнинг амалга ошувига тўсқинлик қилмаслигига эришиш миллий манфаатларимизни ҳимоя этишнинг йўлларидан биридир. Бунинг учун фақат назарий жиҳатлар ва ҳаракатлар билан чекланиб қолмасдан амалда шахснинг, айниқса, ёшларнинг ўз-ўзини реализация қила олиши учун имкониятлар яратиш ва бунга боғлиқ ҳолда уларнинг моҳияти жиҳатидан ҳозирги замонга мос келувчи прагматик интилишларини қўллаб-қувватлаш ўринли бўлади. Жамият тараққиётининг давомийлиги ва чексизлиги ўз-ўзидан унинг келгуси тараққиётида яна қандай тарихий жараёнлар бўлиши мумкинлиги ҳақидаги саволларнинг туғилишига сабаб бўлиши табиий.

Модернизация билан боғлиқ бўлган яна бир масала бор. Баъзан модернизация ҳақида сўз борганда, илм-фан, янги технологиялар, иқтисодий соҳаларнинг янгиланиб бориши назарда тутилади. Бундай модернизация тўла бўлмаган, қисман амалга ошувчи модернизация бўлиб, у жамият соҳаларини тўла қамраб олмайди. Бу билан биз илм-фан ва техника соҳасидаги прогресснинг аҳамиятини инкор этмоқчи эмасмиз. Айтмоқчимизки, жамият тараққиёти сциентик моҳиятга эга бўлмаслиги лозим. «Фан ва техника прогрессисиз инсоният яшай олмаслиги тушунарли. Лекин инсоният ушбу прогрессга инсоний, гуманистик моҳият бергандагина яшаб кета олади. Балки, тавтологияга ўхшаб эшитилаётгандир. Шундай бўлса-да, прогресс гуманистик стратегияга бўйсуниши лозим, у ижтимоий фойдалилик ва адолат, демократия руҳи билан органик сингдирилган бўлиши керак. Унинг якуний мақсади – инсонда мавжуд бўлган имкониятлар ва қобилиятларни тўла, ҳар томонлама ривожлантириш, ҳар бир инсонни соғлом ва муносиб

ҳаёт билан таъминлашдир» [6.90]. Демак, гуманистик моҳиятга эга бўлган модернизация барча соҳаларда ҳам жамиятнинг прогрессив тараққиётига хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Ивин А.А.Философия истории.- М.: Гардарики, 2000.
2. Шаповалов В.Ф. Основы философии современности. К итогам XX века.- М.: Флинта-Наука, 1998.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска.- М., 1999.
4. Философия истории. Под ред. А.С. Панарина - М.: Гардарики, 1999.
5. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз.Т.8.-Т.: Ўзбекистон, 2000.
6. Бессонов Б.Н. Гуманизм и духовное развитие общества.- М.: РАГС, 2006.

2014 йил 8 сентябрда қабул қилинган
(Тақризчи: проф. Т.Ортиқов)